

ÇALIŞMA YAŞAMINDA GÜVENCESİZLEŞME, BELİRSİZLİK ve KORKU ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Elif HACISALİHOĞLU*

Özet: Bu çalışma, çalışma yaşamında güvencesizleşme, belirsizlik ve korku üzerine kimi notlar düşmeyi amaçlamaktadır. Çalışma yaşamının bileşeni olan bu üç unsurun, günümüz kapitalizminde işçi sınıfının içerisinde bulunduğu koşulların açıklayıcı kodu olduğu söylenebilir. Bu üç boyut, birbirini içeren ve yeniden üreten bir ilişki ağı içerisinde, kapitalizmin tarihsel işleyiş eğilimleri ile birleşmiş ve küresel kapitalizmde emeğin sermaye karşısındaki görelî konumu zayıflatan kritik bir işlev üstlenmiştir. Çalışma bu zeminde, güvencesizleşme, belirsizlik ve korku üzerine kimi düşünceler ortaya atarken, yazarın işçi sınıfı üyeleri ile yaptığı derinlemesine görüşmelerden de beslenmektedir.

Anahtar sözcükler: güvencesizleşme, belirsizlik, korku, çalışma yaşamı, kapitalizm, işçi sınıfı.

Thoughts on the Precarisation, the Uncertainty, and the Fear in Working Life

Abstract: This study aims to leave a brief mark on the precarisation, the uncertainty and the fear in working life. There can be said that these components of working life are the explanatory codes of the condition of working class in modern-day capitalism. These dimensions have united with main historical tendencies of capitalism and have played a critical role on weakening the relative position of labour against capital in a relationship such reproduces itself and contains each other. This study benefits from the indepth interviews done by the author with the members of the working class while it bandies about such ideas on the precarization, the uncertainty, and the fear.

Key words: precarisation, uncertainty, fear, working life, capitalism, working class.

Giriş

Bu çalışmanın ortaya çıkışında, 2013-2014 yıllarında güvencesizlik ve Türkiye işçi sınıfı üzerine gerçekleştirdiğim bir saha araştırması¹ etkili olmuştur. Söz konusu saha araştırması, Türkiye işgücü piyasası içerisinde memur, işçi, belirli-belirsiz süreli sözleşmeli, fason, taşeron işçilik ve işsizlik gibi farklı konumlarda yer alan kadın ve erkek işçi sınıfı üyelerini kapsamakta ve güvencesizleşmeyi Türkiye pratiği üzerinden tartışmaya açmaktaydı. Çalışmada en dikkat çekici bulgulardan biri de korku² unsurunun Türkiye işçi sınıfını gözardı edilemeyecek biçimde kuşatmış olduğuydu.³ İş güvencesizliğinin ruhsal ve fiziksel etkilerine odaklanan çalışmalar mevcut olsa da Türkiye işçi sınıfı ve güvencesizlik tartışmalarında korku unsurunun henüz yeterince ilgi çekmediği görülmektedir (**Çakır, 2007; Sümer, 2013**).

Bu çalışmada, güvencesizlik, belirsizlik ve korku iklimi ile kuşatılan işçi sınıfının durumu, bu üç eksenin kesişimi/etkileşimi temelinde, Türkiye işçi sınıfı pratiğinden örneklerle tartışmaya açılacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki bahsini ettiğimiz işçi sınıfını kuşatan korku iklimi, yalnızca işverene karşı

duyulan düzeyde, karşılıklı ikili ilişki düzeyinde kalan bir korku değildir; burada, etkisi yaşamın tümüne yayılan bir korku düzeyinin üzerinde durulmaktadır. Bu da güvencesizliğin, bu çalışmada hem çalışma yaşamı hem de çalışma dışı yaşamdaki varlığı üzerinden ele alınması ile uyumludur. Burada ifade etmek gerekir ki yalnızca işçi sınıfının üzerinde etkili olmayıp, sermaye sınıfının belirli kesimlerini de etkileyen bir belirsizlik ve korkudan da söz etmek mümkündür. Ancak bu çalışmada işçi sınıfının içinde yer aldığı belirsizlik ve korku iklimi ele alınacaktır.

Korku ve güvencesizlik arasındaki ilişkiyi, tek taraflı bir nedensellik ilişkisi içerisinde ele almak eksik bir kavrayış olacaktır. Korku ve güvencesizlik, işçi sınıfının günümüz çalışma yaşamı ve çalışma dışı yaşam pratiğinde, karşılıklı olarak birbirlerinden beslenmektedir. Bu, çok yönlü, karşılıklı etkileşim ve dönüştürücülük içeren bir ilişkidir. Böylesi bir ilişki, bir yanıla güvencesizleşmenin, belirsizlik ve korku altında işçi sınıfı üzerinde yarattığı etki ya da tahribat ile işçi sınıfı üyelerinin, sürecin dönüştürücülüğüne

*Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

dair potansiyeli üzerinde de kuşkusuz etkili olacaktır. Bu sebeple de güvencesizliğin korku ile ilişkisi üzerinden tartışılmasının önemi ortadadır.

Çalışma bu üçlü ilişkiyi açıklarken üç ana başlıktan oluşmaktadır. Öncelikle farklı yaklaşımlar içerisinde, güvencesizleşme literatüründe bu çalışmanın pozisyonu belirlenecektir. Ardından kapitalist üretim ilişkilerine içkin, işçi sınıfının sermaye sınıfı ile kurduğu güvencesiz ilişkinin, günümüze dair özgün ve ayırt edici hatları ortaya konulacaktır. Son olarak, bu ilişki içerisinde korku unsurunun varlığı ve sürece etkisi tartışılacaktır.

Güvencesizliği nerede aramalı?

Güvencesizlik üzerine çalışmalar, söz konusu olguyu tanımlamak noktasında farklı ilgi odaklarına yönelmektedir. Güvencesizlik, belirsizlik ve korkunun karşılıklı birbirlerini yeniden ürettikleri ilişkide, güvencesizleşmenin nereden hareket edilerek tartışılacağı, çalışmanın epistemolojik ve akademik pozisyonu açısından belirleyicidir. Bu nedenle hangi ilgi odağının seçileceği önemlidir. Seçilen ilgi odağına göre güvencesizliğin oluşumu, etkileri ve değişim dinamiklerine göre mücadele/direnış kapasitesi sorgulanacağından, bir başka ifade ile kavramın (ve olgunun) hatları ve nüfuz ettiği, tarif edileceği alan çizilmiş olur. Bu nedenle, öncelikle bu farklı ilgi odaklarına dair kısa bir değerlendirme yapmak gerekir.

Güvencesizlik, muğlak, sınırları net olarak çizilmemiş bir kavramdır. Literatürde güvencesizliğin tartışmaya açıldığı iki ana ilgi odağı mevcuttur. Bunlardan bir kısmı çalışma yaşamına odaklanırken, diğerleri ise yaşamın tümünü tartışmalarında ilgi odağına alır (ESOPE, 2005; Vosko, 2006; Neilson, 2005; Tsianos, 2006). İlk tasnif altına giren çalışmalar, güvencesizliği daha çok istihdamın güvencesizleşmesi üzerinden tartışır. Yaşamın tümüne odaklanan çalışmalarda ise güvencesizlik, yaşamın tümüne nükseden bir olgu olarak ele alınır.

Güvencesizleşmeyi sınıflararası ilişkide tanımlamak, üretim noktasını odağına almak anlamına gelir. Böylelikle güvencesizliği üretim noktasından kurulan bir olgu olarak tanımlamış oluruz. Ancak güvencesizlik, yalnızca orada kalmayarak, yaşamın tümüne yayılan ve tümünü kapsayan bir toplumsal olgudur da. Bu sebeple yalnız üretim noktası içerisinde değil, yaşamın diğer alanlarında da güvencesizliğin görünüm ve etkilerini tartışmaya açmamız gerekir. Bu gereklilik, yukarıda değindiğimiz dönüştürme kapasitesinin, yani güvencesizlik karşısında bir

direnış/mücadele göstermenin olanaklarını ya da kısıtlarını açığa çıkarması anlamında da önemlidir. Çalışma yaşamının dışında, yaşamın diğer alanlarında güvencesizliği tartışırken, Türkiye örneğinde hangi noktalar öne çıkar? Güvencesizliği deneyimlerken ve koşulları değiştirmesi anlamında yaşamın tüm alanına bakarken, işçi sınıfı üyelerinin psikolojilerinde, sürecin birer dönüştürücü potansiyel özneleri olarak öne çıkan önemli bir olgu ortaya konulacaktır. Çalışmanın ana konusu, yakın zamanlı tartışmaya açılan güvencesizlik olgusunun, çalışma yaşamı dışındaki etkileri ile Türkiye’de dikkat çeken bir boyutuna, korku unsuruna ışık tutmaktır.

Güvencesizlik, çalışanları yahut işçi sınıfı üyelerini⁴ etkileyen bir sosyal olgu ve literatürde de artarak ilgi gören bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Süregiden tartışmalar, güvencesizliğin ne olduğu, nasıl tanımlanacağı ve ölçümü/boyutları üzerinden şekillenmektedir. Bu çalışmada ise güvencesizlik, yalnızca işçi sınıfının maruz kaldığı bir durum/sosyal olgu olarak değil, kapitalist üretim ilişkilerinde işçi sınıfı ve sermaye sınıfı arasındaki ilişkinin varlığına içkin bir gerçeklik olarak kabul edilmektedir. Güvencesizlik, bu ilişki içerisinde hem işçi sınıfı üyelerinin maruz kaldığı hem de koşullarını değiştirebilme yetisine de sahip olduğu bir sosyal olgudur. İşçi sınıfı üyeleri, bu çift yönlü ilişki içerisinde güvencesizliği yaşarlar; böylelikle yalnızca maruz kalınan, edilgen bir konumdan öte, sürecin öznesi olunan etken bir konumdan söz etmiş oluyoruz.

Güvencesizlik; hem tanıdık hem yeni

Her ne kadar yeni bir olgu olarak görülüp, güncel bir tartışma konusu olsa da, güvencesizlik, işçi sınıfı üyeleri için kapitalist üretim ilişkilerine içkin bir varolma hâlidir (Hacısalıhoğlu, 2014). Mutlak bir güvenceli konum, işçi sınıfının sermaye sınıfı ile kurduğu kapitalist sınırlar içerisinde, ilişkisinin doğası gereği hiçbir zaman mevcut olmamıştır.⁵ Ancak görece güvenceli koşulların sağlandığı işlerden, ya da görece güvenceli konumlardan söz etmek mümkündür. Lakin bugün güvencesizlik tartışmaları her ne kadar ortak bir tanımda buluşmasa da, kavramın tartışılırken ortaklaşıldığı ya da genellikle işaret ettiği bir husus var ki o da belirsizliktir. Farklı tartışmalarda, farklı noktalar üzerinden ele alınsa da, kimi zaman doğrudan belirsizliğe vurgu yapılmakta, kimi zaman mevcut koşullar ile güvencesizlik gündeme getirilmektedir. Bu koşulların ise belirsizlik paydasında ortaklaştığı görülmektedir. Nihayetinde dolaylı yoldan da olsa belirsizlik, tartışmaları ortaklaştıran önemli bir unsurdur. Somutlar-sak, sendikal örgütlenmede gözlemlenen düşüş,

belirsiz süreli istihdam biçimlerinden, belirli süreli, esnek istihdam biçimlerine doğru kayan eğilim, yaşamın tüm alanında görülen metalaşma ve nakit bağımlılığındaki artış gibi değişiklikler, işçi sınıfının kendi geleceğini kontrol edebilme iradesinde, ivmeyi belirsizlik yönüne kaydırmıştır. İvme belirsizlik yönüne kayarken, belirsizliği kırabilmek adına da yine çalışma, elzem hâle gelmektedir. Zira geleceği belirsizlikten kurtarma ve öngörülebilir hâle getirmenin kolektif temsil/sendikal örgütlülük, sosyal güvenlik gibi araçları dönüşmekte ya da işlevsizleşmektedir. İşçi sınıfı üyelerinin kapitalizmin tarihi boyunca güvencesiz olan konumları, neoliberal kapitalizm ile şekillenen son 30-40 yıllık tarihsel süreçte, diğer dönemlerden farklılaşmaktadır.

Bu çalışmada, güvencesizlik üretim noktasında kurulan, ancak orada kalmayıp yaşamın tümüne yayılan, işçi sınıfınca deneyimlenen bir süreç olarak ele alınmaktadır. Güvencesizleşme, yalnızca günümüz neoliberal ekonomi politikaların açığa çıkardığı bir durumdan öte, yukarıda da belirtildiği gibi, topyekün kapitalist üretim ilişkilerinde sınıflararası ilişkinin olduğu eksene içkindir; bu ilişki içerisindeki dengeler ile farklı düzeylere de erişebilen, değişime açık bir süreçtir.⁶ Yaşamın tümüne yayılan güvencesizleşme deneyimi, beraberinde yaşamın tümüne yayılan bir belirsizlikle gelmektedir. Görece güvenceli olarak ifade edebileceğimiz, sosyal refah devleti uygulamaları ile tanımlanan dönemdeki kazanımların da artık eski geçerlilikleri ile kullanılmadığı bir dönem söz konusu olmaktadır. İşçi sınıfının kapitalist üretim ilişkileri içerisindeki, ilişkilerin dinamiklerine içkin güvencesiz konumu bakidir. Yeni bir tartışma alanı açan ise söz konusu dönemde görece güvence teminini sevk ve idare eden koşul ve mekanizmalardaki değişim ve tahribattır. Refah devleti ile piyasa ekonomisinde açılan parantezin ardından, neoliberal dönemde çalışma biçimlerindeki esnekleşme, sendikal örgütlenme ve temsiliyet bunalımı, sosyal güvenlik sistemlerindeki dönüşüm ve metalaşma eğilimlerinin de yaygınlaşmasıyla, yeni dönem kapitalizmde işçi sınıfı ve dahi toplumun yeni durumunu betimleyecek "belirsizliğin" oluşumunu destekleyen mekanizmalar netleşmektedir.

Monotonluktan, öngörülemezliğe

"Her olay kendi zamanına kayıtlıdır" ve kuşkusuz olaylar, içinde gerçekleştiği zaman dilimlerin(d)e değişiklik gösteren boyutlarda oluşur/etki ederler (Berger, 2012). Olayları, uygulamalar ya da olgular olarak ele alalım. 1970'ler öncesi sosyal refah

dönemi uygulamaları ile bilhassa Kuzey Avrupa ülkeleri için ömür boyu istihdam, söz konusu dönem için betimleyici başlıklardan biridir. Esnek olmayan, standart istihdam biçimleri nüfusun geniş kesimlerinin sosyal güvenlik kapsamına alındığı dönemin sosyo-iktisadi uygulamaları ile de uyumludur. Her ne kadar ömür boyu ve belirsiz süreli istihdam uygulamalarının tüm dünyayı ve hatta yalnızca Batı'yı dahi kapsayıcı olduğunu söylemek mümkün değilse de, kapitalizmin bu tarihsel sürecinde önemli bir eğilimi gösterir; bu tür uygulamalar bu sürecin bir normu niteliğindedir. Sosyal Refah devleti uygulamalarının tartışmalı olduğu Türkiye gibi ülkelerde ise benzer bir parantezin, tüm işçi sınıfını kapsamasa da, toplum kesimlerine belirli düzeyde nüfuz ettiği tartışma götürmeyecektir. Kamuda işçi veya memur olarak belirsiz süreli istihdam edilmenin koşulları, 1980'li yıllar öncesinde hem işçi sınıfı hareketi ve örgütlülük düzeyinin etkisi hem de uygulanan ekonomi-politikalarla refah devleti uygulamalarının karşılığı olarak deneyimlenmiştir. Aynı işte, uzun yıllar çalışmanın söz konusu olduğu, aynı işten emekli olunulan yıllarda, işsizlik de istihdamın bir diğer yüzü olarak, ona yapışık bir unsur olarak görülmemektedir. Bir yanıyla, değişime açıklık yerine, süreklilik, standartlık ve rutin üzerinden kurgulanarak, yaşama dair sıkıcı ve rutin⁷ kalıplarıyla da anılan bu dönem, diğer yanıyla görece öngörülebilir gelecek koşullarını içerir (IPC, 2014). Çalışma yaşamı bu nedenle monotondur⁸ ve belirsizlik düzeyi görece azaltılmıştır. Rutin, alışlagelmiş bir düzene sahiptir; dolayısıyla beklenmedik olayları içerisinde barındırmaz. Sennett'in ifadesiyle 1970'li yıllar, zamanın doğrusal aktığı yıllardır (Sennett, 2005). Aynı işlerde, yıllarca çalışılır. Bu esnada da birikimler yavaşça ve yıllara yayılarak yapılır. Yani hayatta sürprizlere yer yoktur ve ek olarak sendikal güvence mevcuttur. Dolayısıyla geleceğe dönük bilinmezlik düzeyi, bugüne kıyasla oldukça düşüktür.⁹

Kapitalizmin neo-liberal evresinde ise önce bu süreklilik ve monotonluk parçalanır. Yenilik ve sürekli değişim vurgusu yaygınlaştırılır. Esneklik, sürekli ve monoton çalışma koşulları ile tanımlanan kamu sektörüne de sirayet eder. Vasıflı olmanın öngörülebilir bir gelecek için yeterli olmadığı, vasfın geçersiz kılınmasının basitleştiği bir süreçtir bu. Monoton ve rutin olanın yerini öngörülemezlik ve belirsizlik almıştır. Bu süreci tanımlayan önemli kavramlardan biri olan "esneklik" tartışmalarının yanı sıra "güvencesizlik" sıklıkla kullanılan bir başka kavram olarak gündeme gelmektedir. "Zira sermayenin esneklik dediğini emek, gerilim olarak yaşar"

(Çerkezoğlu, 2010). Yaşanan ilişkideki bu gerilim ve korkunun göstergesi güvencesizlik ve belirsizliktir.

Belirsizlik: Ayaklarımız altındaki kaygan zemin
Belirsizlik, açık ve kesin olmayana işaret eder; içerisinde, netlik yerine kuşku barındırır. İçinde bulunulan mevcut süreçte, neoliberal kapitalizm şartlarında, üretim alanından başlayarak yaşamın tümüne sirayet eden güvencesizleşmenin, varolan görece güvencenin tesis edildiği alanları dönüştürdüğünden söz etmiştik. İşsizlik baskısı ile birlikte belirsizlik, yalnızca işsizler için bir korku unsuru olmaktan öteye geçer. Mevcut durumda istihdam hâlinde olanları da etkiler. Ancak belirsizlik, yalnızca işsizlikten kaynaklanmamakta, iş güvencesinin olmayışı/gelecek üzerinde irade sahibi olmayı sağlayamayacak biçimde olması¹⁰ ile alanını genişletmektedir.

“Ücretli emek ve sermaye arasındaki temel çelişki (...) aşırı bir egemenlik ilişkisi” üzerine kurulmuştur (Duhm, 2002). Belirsizlik, kaynağını bu egemenlik ilişkisinde bulur. İşçi sınıfının yaşadığı belirsizlik, bu egemenlik ilişkisinde sermayeden yana kullanılan bir araç görevini de üstlenmektedir. Sermayenin yarattığı belirsizlik, işçi açısından, ücret disiplini altına alınma ve bağımlı çalışmanın yanında sermayeye ek bir bağımlılık biçimine bürünmektedir. Bu bağımlılık biçimi, bir yandan işte tutunma ve gelir elde etme kaygısı ile sermayenin gereksinimleri ile uyumlu bir takım davranışlarda bulunmayı içerirken diğer yandan da belirsizliği üreten koşulları da beslemektedir.

“Egemenlik ilişkileri sürdürülecekse, kuralları çiğneyenlerin cezalandırılması, tarihi bakımdan zorunludur. Çünkü insan, gönüllü olarak boyun eğmez; haklarından ve ihtiyaçlarının karşılanmasından gönüllü olarak vazgeçmez. Onu var olan egemenlik ilişkilerine uymaya götüren tek gerekçe, dıştan gelen zorun baskısıdır (...) Zor da, korkuyu doğurmaktadır” (Duhm, 2002). Egemenlik ilişkilerinin devamlılığını sağlayan zor, Duhm’un da belirttiği gibi, farklı tarihsel süreçlerde farklı tür ve boyutlarda karşımıza çıkabilir. Kimi tarihsel süreçlerde daha sert yöntemlerle işçiler üzerinde korku yaratılmıştır. Sert cezalarla korkunun derecesi arttırılmış ve artan korku ile uyumlu işçiler yaratılmaya çalışılmıştır. Ancak, aslında zorun görünürlüğünün az olması, egemenliğin daha iyi işlediğinin göstergesidir (Duhm, 2002).¹¹ Geleceğe dair belirsizlik ve her an işsiz kalabilme ihtimali zor olarak kullanılmakta, işsizlik korkusunu üretmektedir.

Özüğurlu’nun da önemli tespitiyle, bugün Türkiye’de emekçi sınıf davranışının açıklayıcı kodu “korku”dur (Özüğurlu, 2010). Özüğurlu bu kodda ikili bir yapıdan bahseder: İlk katmanda yaşanan korku işten çıkarılma ve iş bulamama ile ilişkilidir. Diğer katmanda ise toplumda üstlenilen “hayırlı evlat, kıymetli eş, koruyucu ebeveyn” gibi rollerin yerine getirilememe korkusundan söz eder. Yani, belirsizlik ve işsizlik ile şekillenen korkunun somutlaştığı alanlardan biri de toplumsal rollerdir. Duhm, kapitalizmde korkunun inşası ile ilgili, başkalarınca nasıl görüldüğünün önemsenmesinden yani “yabancı güçlerin belirlediği insan”dan bahseder. Bu insan için başkalarının kendisi hakkındaki düşünceleri çok önemlidir ve hatta onlara bağımlıdır. İnsan, bu bakışların karşısında, sonucunda başarıyla geçmek zorunda olduğu bir sınavdadır. Bu nedenle, söz konusu bakışların arkasında yatan düşüncelerin kendisinden beklediği şeyleri zorunlu olarak yerine getirecektir (Duhm, 2002). Burada Duhm’un kastettiği ve yabancı bakışlarla belirlenen şey, Özüğurlu’nun bahsini ettiği [toplumsal] rollerdir¹². Belirsizlik ve öngörülemez hâli, bu rollerin sürekliliğini de tahrip eder. Ataerkil toplumsal roller gereği, hane içinde aslen babanın – özellikle Türkiye özelinde- evin geçimini sağlaması beklenir. Baba rolü, eve ekmek getiren (the breadwinner) olarak tayin edilmiştir. Bununla bağlantılı olarak, belirli bir yaş üzerindeki erkeklerden iş sahibi olması beklenir. Evlenecekse, özellikle beklenen düzenli bir işte istihdam edilmesidir.¹³ İşsizlik korkusu ile yaşamda açığa çıkan belirsizlik, bu tip rollerin yerine getirilmesinin de önünde engeldir. Zira işsizlik ve istihdam yaşamın içiçe geçmiş yüzleri iken, söz konusu rollerin beklenen düzeyde sürdürebilmesi de tehdit altında demektir. Bu da bir yanıyla korku duyulmasına yol açarken, beraberinde özsaygı yitimini de getirecektir.¹⁴ Sürekli ve düzenli bir işte çalışmama ve işsiz kalma, işgücü piyasası için istihdam edilme kadar normalleşse de, toplumsal kabullerin değişmesi uzun zaman alır. Bu süreçte insanlar toplum karşısında “bir işte dikiş tutturamayan” ve “boşta gezen” olarak anılacaktır (Özüğurlu, 2010; Erdoğan, 2011). İşsizlik ve işsiz kalma korkusu, her ikisi de bu süreçte işçi sınıfı için bütünüleyici biçimde ve içsel bir ilişkiyle etkilidir:

“İşsiz kalma korkusu, işsizliğe benzer etkiler doğurmaktadır. İşsizlik gibi güvencesiz çalışma ilişkileri de insana yaşamını ve geleceğini belirleme gücünü kaybettiğini hissettirmekte; temel insani gereksinimlerden birisi olan kendisini güvende hissetme duygusunu zayıflatmaktadır. Güvencesizlik

ve çaresizlik hissi, düzensiz işlerde çalışanlarla sınırlı kalmayarak, tüm ücretliler üzerinde etkili olmaktadır (**Mütevelliöğlu, 2013**).

Buna karşılık güvence oluşturulabilecek alanların da metalaştığı ya da korkuyu pekiştirecek biçimde dönüştüğü görülmektedir. Örneğin sendikal örgütlülük, işten atılma nedeni olabilmekte, bu nedenle örgütlülük güvence sağlamak bir yana işsizlik korkusunu pekiştiren bir unsur haline gelebilmekte ve işçilerin kolektif davranma kapasitesini daraltmaktadır. Bunun, korku unsuru ile yakın bir bağı olduğunu düşünmek gerekir.

Güvencesizlik ve belirsizlik: Dağılan illüzyon, açığa çıkan gerçeklik

Güvencesizlik, kapitalizmin tarihinde işçi sınıfı ve sermaye sınıfı arasındaki ilişkiye içkindir demiştik. Bugün güvencesizliğin bu denli gündeme gelmesi, artan belirsizlik koşulları ile pekişmiştir. Belirsizlik yalnızca işin sürekliliğine dair olmakla kalmayıp, çalışırken de iş tanımlarının belirsizliği ile güvencesiz konumu kuvvetlendirmektedir. İş tanımlarındaki belirsizlik de sınıflararası ilişkide tayin edici rolü, sermaye sınıfı lehine genişleten bir diğer unsur olarak öne çıkar.

Güvencesizlik ve belirsizlik; görece güvenceli zamanların illüzyonunu dağıtarak, işçi sınıfı üyelerinin vasıflı-vasıfsız işçi olduğunu hatırlayarak, proleterleşme köklerini derinden, yıkıcı ve yaralayıcı¹⁵ biçimde hissetmesidir. Başka bir ifade ile ücretli işçiliğin proleter aslının yüzüne vurulmasıdır. Saha araştırmasında beyaz yakalı işçilerden duyulan "ücretli kölelik", "köpek gibi çalıştırılma" ifadelerinin sarfedilmesinde, proleterlik gerçeğinin beklenmedik biçimde yıkıcı ve yaralayıcı etkisine rastlamak mümkündür. Yücesan-Özdemir'in neoliberalizmin işçi sınıfı üzerindeki yıkıcı etkisini özetlediği üzere "[g]üvencesiz ve geleceksiz çalışma, yoğun işsizlik, neoliberal sosyal politikalar, birey ve rekabet örülü ideolojiler işçi sınıfının geneli üzerinde yıkıcı etkilere sahiptir" (**Yücesan- Özdemir, 2014**). Bu hissin yoğunlaşması, güvencesizliğin şiddeti ile doğru orantılıdır. Güvencesizlik ve geleceğin belirsizliği, gelecek kaygısını doğururken, bu nedenle gelecek kaygısını daha baskın biçimde yaşayanlar için "risksiz bir iş hayatı cazip hale" gelmekte, çözüm olarak kamuda memur olarak çalışmak gibi görece güvenceli işlere yönelebilmektedirler (**Erdoğan, 2011**).

Sennett, sözkonusu güvencesizleşme pratiğini *Karakter Aşınması* kitabında görüşme yaptığı

iki kuşağın temsilcisi olan baba-oğul üzerinden yansıtmıştır (**Sennett, 2005**). Rico, aynı işyerinde sınırlı düzeyde bir ücretle, yıllarca temizlik işçisi olarak çalışmıştır. Oğlu Enrico ise nitelikli ve yüksek eğitimlidir; yaptığı iş ile "ücret hiyerarşisinin ilk yüzde 5'lik" diliminde yer almaktadır. Koşullarının babasına göre oldukça iyi olmasına rağmen, Sennett, Rico'daki kontrolü kaybetme korkusuna işaret etmektedir:

"Rico'nun kontrolü kaybetme korkusu sadece işinde iktidarı yitirme kaygısından çok daha derinlere iniyordu. Rico, modern ekonomide ayakta kalabilmek için yapması gereken şeylerin ve yaşayış tarzının kendi duygularında, iç dünyasında sürüklenmeye yol açacağından korkuyordu. (...) Enrico gibi Rico da çalışmayı ailesine hizmet etmek olarak görüyor; ancak Enrico'nun aksine, Rico'nun işinin doğası onun bu hedefe ulaşmasını engelliyor. (...) İyi bir işin nitelikleriyle iyi bir karakterin nitelikleri artık örtüşmüyordu (...) bu korkunun şiddeti Enrico ve Rico'nun nesillerini ayıran uçurumdan kaynaklanıyor. (...) Bu değişimin en çarpıcı sembolü "Uzun vade yok" şeklindeki slogan. Sadece bir veya iki kurumun koridorlarından adım adım ilerleyen geleneksel kariyerler yok oluyor (...) "Uzun vade yok"; güveni, sadakati ve karşılıklı bağlılığı aşındıran bir ilkedir. (...) Dolayısıyla, Rico'nun işyerinde başarılı olmasını ya da en azından ayakta kalmasını sağlayan ilkeler, iyi bir ebeveyn olmak konusundan hiçbir yardım sunmuyor" (**Sennett, 2005**).

Yukarıda işgücü piyasasının normları değişirken, toplumsal kabullerin değişmesi zaman alır demiştik. Üretim sürecindeki değişiklikler, toplumsal ilişkilere yansısı da, toplumsal kabuller belirli zamanlara yayılarak yerleşirler. Rico'da görülen, işgücü piyasasına yerleşen kabul ve normların henüz toplumsal ilişki ve kabuller düzeyinde, yaşamın tümü ile adapte edilememesidir. Bu tür bir gerilim kendi içinde çatışma, kaygı ve korkuya yol açmaktadır. Türkiye işçi sınıfında ise bu geçicilik (uzun vade yok) hissinin oldukça şiddetli biçimde hissedildiği görülmektedir. İşgücü piyasasına kalıcı asıllarının aksine, geçicileşme yönleri ile dahil olan 50d, 4/C, taşeron çalışma, ücretli öğretmenlik gibi görece yeni istihdam biçimlerinde yer alanlar belirsizlik temelinde ortaklaşmaktadır. Özel sektörde çalışanlarda 40'lı yaşlarından sonra ne olacağına dair geleceğe yönelik baskın bir belirsizlik dikkat çekicidir. Sayılan tüm bu -görece yeni- istihdam biçimlerinde istihdam edilenler ve özel sektör çalışanları için işsizliğin,

istihdam biçimlerine içkin hale gelmesi eğilimi öne çıkmaktadır. Böylelikle işsiz değilken de işsizlik korkusu altında yaşanmaktadır. Bu görüşmecilerde yaşamın, işsizliğin kendisi ya da işsizlik korkusu ile sarmalandığı görülmektedir.

“Uzun vade yok” şiarının yaşamdaki karşılığı, gelecek kaygısı ve kısa vadeli günü geçirebilme kaygısına yönelmektedir. Borçlanma, kredi borcu ile yaşama Türkiye işçi sınıfı için normalleşen bir eğilim olarak dikkat çekmektedir (**Hacısalihoğlu, 2014; Karaçimen, 2015**). Ancak, bu durumun bir yandan işsizlik kaygısını yoğunlaştırıcı bir etkisi olduğunu da gözlemlemek mümkündür.

Henüz toplumsal alışkanlık ve kabullerin/beklentilerin değişmemesi, tersinden bir etkiyle yaşanacak korku ve kaygının daha da ötesine geçerek Türkiye işçi sınıfında daha yıkıcı sonuçlara yol açmaktadır. Öğretmenlik mesleğinin yıllar boyunca yaşam boyu istihdam garantisi anlamına geldiği bir toplumda, ücretli öğretmenlik ve dersane öğretmenliği gibi görece yeni alanlar “atanana kadar yapılacak geçici işlerden”¹⁶ görülebilmektedir. Ataması yapılmayan öğretmenlerin, bilhassa 30 yaş sonrası giderek artan intiharları,¹⁷ toplumsal beklentiler/konum ve yukarıda bahsettiğimiz korku unsurunun ötesine geçen bir yıkıcılık boyutu ile anlamlandırılabilir.

Bir başka örnek olarak, güvencesizlik tartışmasının Türkiye’de ilk defa dikkat çekici biçimde gündeme geldiği TEKEL Direnişi de, geleceğin inşasında irade sahibi olunan konumdan, bir belirsiz sürece geçişe karşı kuvvetli bir itiraz olarak hayata geçmiştir. Belirsizliğin, bir korku unsuru olarak görece güvenceliler üzerindeki etkisine henüz özelleştirme sürecine girmemiş diğer kamu kurumlarında da rastlanmaktadır. Bir kamu kurumunda 4/D statüsünde istihdam edilen bir işçi, kurum içinde artan taşeronlaşmanın genç işçileri gelecekle için kaygılandırıldığını ifade etmiş, en korkulan şeyin 4/C’ye geçmek ve özelleştirme olduğunu belirtmiştir.

Eski bir TEKEL işçisinin “devlet portre çizmişti bana” cümlesi, kamuda istihdam edilmenin güvence, geleceğin inşasına yönelik irade sahibi olma ve belirsizlik ile ilişkisini özetler niteliktedir. İşçinin portre ile kastettiği, çalışma yaşamında, geleceğine dair beklentisi dışında oluşacak bir gelişmeye maruz kalmayacağıdır. Söz konusu portre, belirli düzeyde bir ücretin sürekliliği, örgütlülük, emeklilik gibi formel güvencelerle şekillenen yaşam koşullarını ifade etmektedir. Bu koşullar, iyi bir baba/anne, eş olma, yaşamında istikrar sağlama gibi günümüz

güvencesizlik ve belirsizlik kaynaklı korku faktörlerini ortadan kaldırmada önemli koşullardır. Yapılan görüşmelerde de, bu koşulların bir kısmının ortadan kalktığı, TEKEL işçilerinin eylemlerinin sonrasında aile içi boşanma, çocuklarının kendileri ile konuşmaması gibi deneyimlerin yaşandığı ortaya çıkmıştır.

Görece güvenceli, belirsizliğin görece düşük seviyelerde yaşandığı koşullardan, güvencesiz ve belirsiz koşullara geçiş yalnızca işçinin kendisini etkilemekle kalmamaktadır. Bu farklılığın, hane içinde yer alan çocukların geleceği için alınan kararlarda da etkili olduğu görülmektedir. Belirli koşullar altında çalışma ve yaşam algısı üzerinden inşa edilen gelecek planları, koşulların değişmesi nedeniyle yeni ve “belirsiz” koşullara göre planlanmak zorundadır. Özelleştirmeden önce 4/D statüsü ile kamuda istihdam edilirken çocuğu için başka bir gelecek planı öngören bir işçi, özelleştirme sürecinin başlaması ile beraber çocuğunun eğitimini “iş garantisi” olan alanlara doğru yönlendirdiklerini ifade etmiştir. Güvencesizlik, kuşaklararası¹⁸ nitelik taşıyor (**Hacısalihoğlu, 2014**). Böylelikle güvencesizliğin bir parçası olan belirsizliğin, sonraki kuşaklar üzerinde oluşturacağı, olası olumsuzlukların önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Ebeveynlerin, çocukların geleceğine ilişkin alınan kararlarda, bahsi geçen biçimde değişikliklere gitmeleri, kimi hanelerde çocuklar ve ebeveynler arasındaki ilişkilerin zedelenmesi gibi yıkıcı etkilere yol açmıştır. Görüşmecilerden, çocuklarının kendileriyle uzun süre konuşmadığını ifade edenler olmuştur.

Sonuç yerine

Bu çalışma, günümüz kapitalizmde güvencesizlik, belirsizlik ve korku olgularının ilişkisini gündeme getirmeyi amaçlamaktadır. Kapitalist üretim ilişkileri, güvencesizlik, belirsizlik ve korku boyutları ile günümüzde işçi sınıfı için bir tür Bermuda şeytan üçgenine dönüşmüştür. Bu üç boyut birbiriyle içsel bir ilişkiye sahip ve birbirini pekiştiren niteliktedir. Söz konusu ilişkiselliğin, işçi sınıfı için yıkıcı sonuçlara neden olduğu görülebilmektedir. Sınıf mücadelesi açısından korkunun, sınıfın hangi kesimlerini ne düzeyde ve biçimde etkilediği sorunu, günümüzde gittikçe daha önemli ve belirleyici bir boyut olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu kapsamda Türkiye’de işçi sınıfı ve korku ilişkisine dair eğilimler şöyle sınıflandırılabilir:

1. Taşeron işçilikte işten çıkarılma korkusu, alandaki başat olgulardan birisidir.

2. Sendikal örgütlenme de - işten atılmaya neden olabileceği için- ayrı bir korku unsuru olarak gündeme gelebilmektedir.

3. Kamuda işçi olarak çalışan, özellikle genç olan ya da emekliliğine uzun süre kalanlarda, ilgili alandaki taşeronlaşma arttıkça 4/C'ye geçirilebilme ihtimali korkusu belirgindir.

4. Öğretmenlik gibi, mesleğin yıllardır güvence ile birlikte anıldığı, alanlarda, atanamama korkusu oldukça yaygındır. Böyle durumlarda alternatif olarak ücretli öğretmenlik ya da dersane öğretmenliği gibi işler kalıcı iş olarak görülememekte ek bir korku unsuruna yol açabilmektedir. Bu tür istihdam biçimlerinin, içerisinde çalışırken, mesleğe atanma kaygısına eklenen bir iş güvencesi kaygısına yol açtığı görülmektedir.

5. Özel sektörde çalışıyor iken işsiz kalma korkusu da, korkunun bir başka görünümü olarak ortaya çıkmaktadır. Vasıflı çalışanlar içerisinde de bu korkunun mevcudiyeti yönünde eğilimler görülebilmektedir.

Bu tespitler ışığında güvencesizlik, belirsizlik ve korkunun, temel olarak çalışma yaşamından kaynaklanmakla birlikte, çalışma yaşamındaki halleriyle sınırlı kalmadığı, çalışma dışı yaşam bakımından da kendi etrafında yeni bir toplumsalılık oluşturacak şekilde yaşama geçmekte ve deneyimlenmekte olduğu ileri sürülebilir.

Dipnotlar

1. Saha araştırması Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde hazırlanan "Türkiye'de İşçi Sınıfı Haritasında Güvencesizlik Deneyimleri" başlıklı doktora kapsamında gerçekleştirilmiştir.
2. Burada korku ile ifade edilen içerik, kaygı/endişeyi de içerecek biçimde kullanılmıştır. Konuyu psikolojik açıdan daha detaylı analize yönelecek çalışmaların da, konuyu ikisi arasındaki ayrım temelinde ele almalarına gerek duyulmaktadır.
3. Benzer bir eğilim, yaptığım çalışmadan birkaç sene önce, Türkiye'de kır-kent emekçilerine dair gerçekleştirdiği saha çalışmalarının ardından Prof. Dr. Metin Özügürlü tarafından tespit edilmişti: "Bugün Türkiye'de işçiler korkmaktadır. Çalışma ilişkileri dediğimiz ilişkiler, korku tüneline dönmüştür. Tümünüyle örgütsüz bir işçi sınıfı, hayatını sürdürebileceği nakit parayı kazanmak uğruna işverenin her dediğini yapmak zorunda kalmıştır." Bkz. <http://www.gazetecileronline.com/newsdetails/13827-/GazetecilerOnline/akp-isci-sinifini-cokertti-korkutuneli-kurdu>. Bu çalışmanın oluşmasında, kendisiyle yaptığım görüşmelerin etkisini belirtmem gerekiyor. Benim içerisinde yer aldığım saha çalışmasında ise korkunun aldığı boyut, derinlemesine görüşmeler kapsamında ses kaydı almayı da yer yer oldukça zorlaştırıcı bir hâl almıştı. Bunun, kimi zaman yalnızca işini kaybetme korkusundan öteye taşınan bir korku olduğunu da belirtmem gerekiyor. Zira görüşmeciler arasında en güvenceli konumda olarak nitelenebilecek, emekli olmasına birkaç sene kalan ve kendini "mutlu sona ulaşabilenlerden"

biri olarak niteleyen bir kamu işçisi dahi, ses kaydı alınırken ciddi düzeyde kaygı/endişe duymuş ve bunu sıkça aktarmıştır. Yine bir başka görüşmeci, işsiz ve kendini işini kurma düşüncesindeydi; yani iş arayışı içinde değildi ve iş bulma kaygısı yoktu. Ancak Gezi Parkı ile ilgili bir pankart açtığını ifade etmiş, bu nedenle korkusunu/kaygısını dile getirmişti. Bu durumu demokratik hak ve güvenceye uzanan boyutta bir korku ile açıklamak mümkün. Böylelikle, korku unsurunun, çalışma yaşamını da kapsayıp açacak şekilde, üretim noktası dışı toplumsal ve politik ilişkilerin kurulumu açısından belirli bir politik temelinin de olabildiği düşünülebilir. Politik temele yaslanan bu korku, aynı zamanda çalışma yaşamının neo-liberal esaslar doğrultusunda yeniden örgütlenmesine dayanan küresel bir iktisadi rasyonele de dayanmaktadır. Bu bağlamda, üretimin küresel düzeyde örgütlenmesi ve neo-liberal programların uygulanmasını, siyasal rejimlerin otoriterleşmesinin iktisadi tabanı ile birlikte analiz etmenin gerekliliği de ortaya çıkmaktadır. Bu söylenen küresel bir eğilimdir. Çevre ülkelerde işçi sınıfının uysallığı ve örgütsüzlüğünü temin etmek için siyasal rejimlerin etkisine dikkat çeken kimi çalışmalar için bkz. Munck, 2003: 59; Erdoğan, 2006: 134, 136.

4. Güvencesizlik literatüründe analiz birimini bu iki farklı düzeyde ele alan yaklaşımlar mevcuttur. Bu da kuşkusuz yöntemsel bir farklılıktan kaynaklanmaktadır.

5. Yılmaz (2010) da kapitalizm ve güvencesizlik ilişkisine dair "güvenceli işler'in tanım ve özelliklerine bakıldığında, 'kapitalist iş'in işçiler açısından hiçbir zaman güvenceli olmadığı, olamayacağı sonucuna varmak mümkündür" ifadesiyle benzer bir noktaya dikkat çekmiştir. Bkz. <http://www.ttb.org.tr/msg/images/files/dergi/37/37.pdf>

6. Kavramın bu şekilde ele alınması, kapitalist sisteme içkin krizler ve çıkış yolları ile ilerleyen, güvencesizliğin farklı dönemlerdeki farklı oluşum süreçlerinin dinamiklerini de anlattır.

7. Kapitalizmde esneklik fikri ve uygulamasının yaygınlaştırılması aşamasında, "kör rutin'in zararlı olduğu vurgulanmıştır. "İşçilerden seri hareket etmeleri, her an değişime hazır olmaları, sürekli olarak risk almaları, düzenlemelere ve formel prosedürlere giderek daha az bağlı kalmaları" istenmiştir (Sennett, 2005).

8. Monotonlukta esas belirleyici olan, üretim örgütlenmesinin temelindeki işbölümü uygulamasıdır.

9. Sennett'in (2005), 1970'li yıllarda yaptığı bir görüşmeden aktardığı, Enrico isimli 20 yıllık bir temizlik işçisinin deneyimi, zaman, gelecek, güvence ve yaşam üzerindeki irade/kontrol ilişkisinin gündelik yaşam pratiklerindeki izdüşümü bakımından açıklayıcıdır: "Enrico, deneyimlerinin maddi ve manevi birikime dönüştüğü açık bir yaşam öyküsü oluşturdu kendisine; bu yüzden hayatı kendisi için doğrusal bir anlatı olarak anlam taşıyordu. Bir snobun belki de sıkıcı bulacağı Enrico, bu yılları, evinde tamirat yapıp yapıp, taksit ödeye ödeye ilerleyen dramatik bir öykü olarak yaşantıladı. Hademe, kendi hayatını kendisinin yazdığını hissediyor ve toplumsal hiyerarşinin alt basamaklarında olduğu halde, bu anlatı ona özgüven sağlıyordu"

10. İş güvencesi ve işsizliğin belirsizlik ile ilişkisine dair bir başka vurgu için bkz. Keser, 2009. "Birey çalışma yaşamına girdikten sonra, yaşamında bir istikrara kavuşmak ister, öncelikle ekonomik bir gelir düzeyinin, yaşantısında bir istikrara kavuşturacağına inanır (...) Belirsizlik iki şekilde hissedilebilir. Bunlardan biri, iş güvencesinden kaynaklanan belirsizlik, diğeri ise

iş ortamından kaynaklanan belirsizlik olarak sıralanabilir.” Bu çalışmada, Keser’in yalnızca işyeri düzeyinde ele aldığı belirsizliğin bu düzeyde kalmayıp, işyeri düzeyini aşan koşulların söz konusu olduğunun altı çizilmektedir.

11. “İster reel, ister nevrotik olsun, korku, kapitalizmin ayrılmaz ve tamamlayıcı bir unsurudur” (Duhm, 2002).

12. Kapitalist toplumda “yabancı güçlerin” düşüncelerinin insan üzerindeki belirleyici gücü ve rollerle ilişkisini Duhm(2002) şöyle ifade etmektedir: “Duymak, düşünmek, eylemde bulunmak, özgürce ve özerkçe cereyan etmemekte, başkalarının bakışları ve yargıları tarafından (yabancı güçlerce) belirlenmektedir.

13. Bu belirlenme, karakteristik görünümünü, yabancı güçlerin yönettiği insanın rol -davranışında bulur ve orada donmuş davranış örneklerinin çıkmasına yol açar. Burada “rol”, ilke olarak her zaman eleştirici gözlerle bakan bir çevrenin önünde oynanan davranış biçimleri demeti anlamına gelir. Roller, esas olarak, ceza verme zorunu elinde tutan bir çevrenin bakış alanı içinde vardır yalnızca. Rol, sosyolojik bir kavramdır ve insanın başkaları tarafından belirlendiğini tanımlamaya yarar. Sosyal (ya da diğer insanlarla birlikte olan) hayatımızın bütün alanlarında roller bulunur: Anababa rolü, meslek rolü, cinsel rol, vs. Rolle birlikte, insanın başkaları tarafından belirlenmişliği (egemenlik altına alınmışlığı), bireysel hayatın derinliklerine kadar taşınır ve özel alanlara göre sınıflanır.” (Duhm, 2002).

14. Erdoğan da, işsizliğin etkisini ifade etmek için “[i]şsiz erkek karısı karşısında hadım edilmiş bir erkek gibidir” ifadesini kullanmaktadır (Erdoğan, 2011).

15. 03 Ocak 2010 tarihinde, İbrahim Yıldız isimli bir taşeron işçinin ağladığı fotoğraf, gazetelerin manşetine kadar taşınmıştı. İbrahim Yıldız, bir taşeron işçi iken işten çıkarılmış, fotoğraf da hemen ardından çekilmiştir. Metin Özüğürlü, işsizliğin bugünkü süreçte “istihdamın bir anı” hâline gelmesini vurgulayarak, bu durumun toplumsal roller ve öz-sayıgı üzerindeki tahribatını, dolayısıyla proleterleşmenin yıkıcı/yaralayıcı etkisini şöyle ifade etmiştir: “İbrahim Yıldız işini kaybettiği için ağlamadı. İbrahim Yıldız öz-sayıgısını kaybetme raddesine itildiği için, üstlendiği rolün (hayırlı evlat, eş, baba) gereklerini yerine getirmesi her geçen gün imkânsızlaştığı için ağladı. İbrahim Yıldız her şeyin olmasa bile bir şeyin artık farkındadır; işinden ve ücret gelirinden mahrum kaldığı anda, zorunlu ihtiyaçlarını öz-sayıgısını koruyarak karşılayabilmesi neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla, onu ağlatan, köylü kalması değil, kapitalizmle kuşatılmış olmasıdır.” (Özüğürlü, 2010 <http://sendika7.org/2010/01/ibrahim-yaldiz-neden-agladi-metin-ozugurlu/>)

15. Erdoğan, işsizlik hâli ve yaralayıcı etkisini şöyle ifade etmektedir: “İşsizlik yalnızca geçinememek değildir; insanın kendini işe yaramaz hissetmesidir; işe yaramazlık hissini insanı yaralamasıdır” (Erdoğan, 2011).

16. Dershanede öğretmenlik yapan bir görüşmeci, annesinin yıllardır dershanelerde geçerli olan Pazartesi günlerinin tatil günü olmasını kabullenemediğini, kendisini kamudaki öğretmenlerle kıyasladığını söylemiştir.

17. Ataması Yapılmayan Öğretmenler Platformu’nda yer alan bir görüşmeci, 30 yaş sınırına özellikle dikkat çekmiştir. 30 yaş, atanma beklentisinin oldukça düştüğü bir yaş olarak ifade etmiştir.

18. Güvencesizliğin kuşaklararası aktarımının Türkiye pratiği için bkz. Hacısalihoğlu, 2014.

Kaynaklar

Berger, J. (2012) *Ve Yüzlerimiz, Kalbim, Fotoğraflar Kadar Kısa Ömürlü*, İstanbul: Metis Yayınları.

Çakır, Ö. (2007) “İşini kaybetme kaygısı: İş güvencesizliği”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 12(1), 117-140.

Çerkezoğlu, A., Göztepe, Ö. (2010) “Sınıfım Arayan Siyasetten Siyasetini Arayan Sınıfa: Güvencesizler”, (ed. Gökhan Bulut) *TEKEL Direnişinin İşığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, Ankara: Notabene Yayınları.

Duhm, D. (2002) *Kapitalizmde Korku*, Ankara: Ayraç Yayınevi.

Erdoğan, N. (2011) *Sancılı Dil, Hadım Edilen Kendilik ve Aşman Karakter*, (ed. Tanıl Bora, Aksu Bora, Necmi Erdoğan, İknur Üstün) *Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Erdoğdu, S. (2006) *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

ESOPE- European Commission Research. (2005), *Precarious Employment in Europe: A Comparative Study of Labour Market related Risks in Flexible Economies*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Hacısalihoğlu, E. (2014) *Türkiye İşçi Sınıfı Haritasında Güvencesizlik Deneyimleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

IPC- The Institute for Precarious Consciousness (2014) *Anxiety, affective struggle, and precarity consciousness-raising*, *Interface*, Volume 6 (2), 271-300.

Karaçimen, E. (2015) *Türkiye’de Finansallaşma: Borç Kaskacında Emek*, İstanbul: SAV Yayınları.

Keser, A. (2009) *Çalışma Psikolojisi*, Bursa: Ekin Yayın.

Munck, R. (2003) *Emeğin Yeni Dünyası Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Mütevellihoğlu, N. (2013) *İşsizlik Korkusu, Sendikaların İşlevselliği ve Sendikal Örgütlenme Hakkı*, V. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 179-193.

Neilson, B., Rossiter, N. (2005) *From Precarity to Precariousness and Back Again: Labour, Life and Unstable Networks*, *The Fibreculture Journal*, 5.5.

Özüğürlü, M. (2010) *İbrahim Yıldız Neden Ağladı? Erişim Tarihi 29 Ekim 2015*, <http://sendika7.org/2010/01/ibrahim-yaldiz-neden-agladi-metin-ozugurlu/>

Özüğürlü, M. (2010) *TEKEL Direnişi: Sınıflar Mücadelesi Üzerine Anımsamalar*, (ed. Gökhan Bulut) *TEKEL Direnişinin İşığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, Ankara: Notabene Yayınları.

Semmet, R. (2005) *Karakter Aşınması- Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sümer, N., Solak, N., Harma, M. (2013) *İşsiz Yaşam İşsizliğin ve İş Güvencesizliğinin Birey ve Aile Üzerindeki Etkileri*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Tsianos, V., Papadopoulos, D. (2006) *Precarity: A Savage Journey to the Heart of Embodied Capitalism*, Erişim Tarihi 13 Nisan 2013, <http://eipcp.net/transversal/1106/tsianospapadopoulos/en>

Vosko, F. L., Zukewich N. (2006) *Precarious by Choice? Gender and Self-employment Precarious Employment Understanding Labour Market Insecurity* (Edit. L. F. Vosko), Québec: McGill-Queen’s University Press, 67-89.

Yılmaz, G. (2010) *Güvencesizlik- Güvencelilik İkileminde İşçi Sağlığı*, Erişim Tarihi 30 Ekim 2014, <http://www.ttb.org.tr/msg/imagel/files/dergi/37/37.pdf>

Yücesan-Özdemir, G. (2014) *İnatçı Köstebek- Çağrı Merkezlerinde Gençlik, Sınıf ve Direniş*, İstanbul: Yordam Kitap.

Gazeteciler Online web sayfası Erişim Tarihi 29 Ekim 2015, <http://www.gazetecileronline.com/newsdetails/13827-/GazetecilerOnline/akp-isci-sinifini-cokertti-korku-tuneli-kurdu>.